

Дмитро ШЕВЦОВ

Село Мощаниця в складі Острозької волості та у володінні ордену єзуїтів

Історія с. Мощаниця безпосередньо пов'язана з історією Острозької волості, до складу якої входило село, та з родом князів Острозьких, які були першими письмово задокументованими власниками даного населеного пункту. З часу надання м. Острог Любартом Гедиміновичем для Данила Острозького, засновника роду Острозьких, а згодом надання цього маєтку королем Владиславом Ягайлом для Федора Острозького у спадкове володіння в 1386 р. [1, с. 3], відбувається формування Острозької волості, а безпосередня близькість Мощаниці до Острога, дає підстави стверджувати, що приєднання села до володінь Острозьких відбулося на початковому етапі цього процесу.

Перша письмова згадка про село Мощаницю датується 1542 р. в акті введення у володіння Острозькою волостю Беати та Гальшки Острозьких (6 лютого 1542 р.). Згідно з поділом, с. Мощаниця дісталася для Беати Костелецької (Острозької), вдови князя Іллі Острозького. На той час село було боярським (зем'янським) та належало для боярина (зем'янина) Грицька [11, с. 19]. Практика надання маєтностей у тимчасове тримання для своїх слуг широко використовувалась князями Острозькими. Зем'янин збирав з отриманого маєтку податки на свою користь, а натомість мав виконувати кінну службу при князі, виставляючи визначену кількість вершників до княжих військових загонів [16, с. 15].

Також Мощаниця згадується в ревізії Луцького замку 1545 р. У ході ревізійної акції 1545 р. мав бути перевірений стан замкових споруд, озброєнь замків, запасів продовольства. Тоді ж ревізори мали перевірити у князів, панів та зем'ян привілеї на маєтності та мита. В ході ревізії було визначено, що в Мощаниці не потрібно платити мита [10, с. 160].

У власності Беати Костелецької село перебувало до 1565 р., коли разом з іншими маєтностями перейшло у володіння її другого чоловіка Ольбрахта Ласького [21, с. 40]. В 1570 р. О. Ласький передав свої володіння для короля Сигізмунда Августа, які до 1574 р. були королівщиною та знаходились в тимчасовому триманні литовського стольника Миколая Дорогостайського, а в 1574 р., після тривалого судового процесу, перейшли у володіння Василя-Костянтина Острозького. У 1576 р. селом, на основі тимчасового тримання, володів боярин Василя-Костянтина Острозького Василь Мощаницький. В податковому документі за цей же рік, крім повинностей осіб згадуються представники ремісничих спеціальностей: ковалі

Ерон Королевич та Семен Коваль, кушнірі Сенко Стецькович та Івашко Буткович і гончар Савка Буткович [11, с. 59]. З податкових документів 1577-1580 рр. слідує, що Мощаниця була невеликим поселенням та сплачувала від 27 димів, двох городів та здавала 3 гарці меду [13, с. 142]. Зважаючи на те, що коефіцієнт волинського диму в другій половині XVI ст. складав приблизно 11 осіб [8, с. 126], можна визначити, що тоді в Мощаниці проживало 297 осіб.

Остання чверть XVI ст. була вкрай важкою для Волині зважаючи на часті напади татар, що безпосередньо впливало на економічний та демографічний стан краю. Це зокрема пояснює невелику кількість населення Мощаниці в цей період. Одним з найпустошливіших для Острожчини був татарський напад 1578 р. За свідченням Острозького літописця «татарі маснії Острога добували і мало не добули, аж князь Василій поєднав їх і частовал в замку і вмісті з людьми татарі їли і пили» [12]. На околиці с. Мощаниця, поряд з с. Могиляни розташовано п'ять курганных поховань, де за переказами, поховані воїни Василя-Костянтина Острозького, що брали участь у битві з татарами 1578 р. Дана місцевість називається козацькими могилами [13, с. 144]. Крім того, в околицях найближчих сіл – Вельбівного, Могилян та Курган, знаходились численні могили, які в народі називали татарськими [19, с. 725]. Основні сили (кіш татарський) татар стояли під Острогом, а загоны були розпущені по Волині [3], тому особливого спустошення зазнала саме Острожчина. Маючи під рукою лише невелике військо, Костянтин-Василь змушений був піти на примирення [4].

З кінця XVI – на початку XVII ст. с. Мощаниця перебувало під замковою адміністрацією. Перетворення села із боярського на замкове, було зумовлено напевно тим, що у 1595 р. помер Василь Богданович Мощаницький, слуга В.-К. Острозького [15, с. 96-97], який володів селом на основі тимчасового тримання, а отже не міг передавати маєток у спадок своїм дітям.

Згідно з актом поділу володінь В.-К. Острозького між його синами в 1603 р. с. Мощаниця перейшло у володіння Олександра Острозького. Цього ж року князь Олександр помер і всіма маєтками протягом наступних 15 років керувала його вдова Анна Острозька [7, с. 232]. В акті поділу згадується фільварок, який знаходився у Мощаниці, що являв собою єдиний комплекс господарських будівель та земельних угідь. На той час це був один з двох фільварків, що існували в південній та північно-східній частині Острозької волості. Найважливішою галуззю фільваркового господарства було вирощування таких зернових культур як жито, пшениця, ячмінь, овес, просо [14, с. 25]. Також займалися тваринництвом, рибальством та бджільництвом.

На 1604 р. в Мощаниці був млин на три мучні кола (Хома мельник та Іван мельник), корчма [11, с. 140]. Є згадка про мощаницького попа, що дає змогу стверджувати про існування в селі православної парафії. Це підтверджується згадкою попа в ревізії володіння О. Острозького 1620 р. та його ймовірне матеріальне забезпечення – мав півволоки [11, с. 221]. До мощаницької парафії теоретично могли належати також села Переволока та Улашинівка [17, с. 210], зважаючи на географічне розташування та відсутність власних церков.

В с. Мощаниця на 1620 р. проживало сорок родин, які мали у своєму господарстві робочу худобу, користувались угіддями; ще двадцять селян, найменованих підсусідками, мешкали «на квартирах» [5]. Також проживало 11 гайдуків та один стрілець. В селі був фільварок, де крім вирощування зернових культур розводили ВРХ, овець, кіз, свиней та птицю (кури, гуси). Був сад в якому вирощувались вишні, груші та сливи. У селі знаходились солодовня, броварня та корчма, які тримав єврей і орендував разом з млином. Було також три млини, кожен з яких на одне колесо [11, с. 222]. До обов'язків мельників входило вигодовування двох свиней, відповідно – по одній з двох кіл, зважаючи, що третій млин функціонував лише навесні. Крім того, мельники мали виконувати інші повинності на користь замку за вимогою.

Мощаницькі підданці сплачувати на користь замку певний грошовий податок, який визначався враховуючи соціальне становище підданого і складався з чиншу, воловщини (податок за користування землею), порохового (податок на зброю і порох для оборони від нападів) та сторожового (податок, який сплачувався грошима замість власного виконання обов'язків сторожі), а також натуральні повинності у вигляді курей (по 4 з диму), яєць (по 10 з диму), каплунів (по 2 з диму), гусей (по 1 з диму) та ін. Крім того, селяни відбувати панщину влітку по чотири дні та взимку – три дні [11, с. 222]. У селі були сіножать, ліси та діброви, що безпосередньо впливало на ведення тваринництва, забезпечуючи площами для випасу та кормами тварин. В лісі було також 16 бортей, що забезпечувало надходження меду та воску.

У 1619 р. помер Януш Олександрович Острозький, останній син князя Олександра Острозького, який залишив тестамент в якому заповідав для острозького фарного костелу с. Мощаницю [5]. У 1621 р. відбувся поділ маєтностей між дочками князя Олександра князівнами Софією Любомирською, Катериною Замойською і Анною-Алоїзою, внаслідок якого Острозька волость перейшла у володіння Анни-Алоїзи Ходкевич. Що ж до фундації Януша Олександровича на користь костелу с. Мощаниці, то було вирішено, щоб уникнути труднощів, які могли виникнути у результаті володіння маєтком, княги-

ня зобов'язувалась надавати костелу щорічно 600 злотих [18, с. 45], як компенсацію за село, яке залишилося у її власності.

Після заснування в Острозі єзуїтського колегіуму Анна-Алоїза надала у володіння ордену єзуїтів у 1627 р., разом з іншими маєтностями, с. Мощаницю, прибутки з яких мали йти на будівництво колегіуму та на його утримання. В селі з'являється єзуїтська «вілла», а поряд – зведений ректором колегіуму Войцехом Чарноцьким великий дерев'яний костюл [5]. З цього часу село виходить зі складу Острозької волості і до 1773 р. перебуває у володінні ордену єзуїтів.

На час володіння Мощаницею орденом єзуїтів припадає створення у селі фортифікаційних укріплень у вигляді двох дерев'яно-земляних бастионних замків. Подібні замки були характерними для Волині другої половини XVI-XVII ст. Це були укріплення, оточені земляним валом і ровом, на кутах яких влаштовані бастіони. Їх розвиток пов'язаний з появою вогнепальної зброї, а виступи бастіони дозволяли вести обстріл вздовж лінії куртини (стіни) [9]. Залишки цих замків збереглися у селі під назвами «вали» та «козацькі вали».

Перше городище чотирикутне і знаходиться на східній окраїні с. Мощаниця на мисі, обмеженому із південного заходу і північного заходу долинами двох струмків. Довжина кожної сторони городища становить 105-110 м, а на кутах збереглися чотирикутні бастіони. Оборонний вал зберігся з усіх чотирьох сторін замчища, його висота становить 1,5-2 м від рівня площадки. Рів має найбільшу глибину із північної сторони (до 3,5 м), з інших сторін його глибина не перевищує 2 м [6].

Друге городище знаходиться в північно-західній частині села, на відстані 1 км від чотирикутного замчища. Воно п'ятикутне, розміром 200x200 м та збережене лише частково. Прямолінійна східна ділянка валу має довжину близько 170 м і висоту 2-2,5 м. Із західної сторони збереглися два відрізки валу заввишки до 2 м і два бастіони; з північної сторони вал зруйнований, а з південної сторони площадка укріплення обмежена крутим береговим схилом, тому валу тут не було [6].

Ці укріплення використовувалися як захист від ворогів, перш за все татар, кількість нападів яких на Волинь протягом 1670-1699 рр. сягає 11 разів [20, с. 221]. Проте замок досить рідко повністю виконував свою оборонну функцію. У 1676 р. замок постраждав від вогню під час татарського набігу. Подібне ставалось в 1687 р. у зв'язку з постом полку литовських татар, які повертались із військової кампанії королевича Якуба під Кам'янцем, а також в 1692 р., коли замок знову зазнав нападу татар і напевно був повністю зруйнований.

Після цього ректор єзуїтського колегіуму Павел Завільський протягом 1696-1698 рр. збудував у

Мощаниці новий замок [5]. Доля й цього укріплення не видається досить успішною, зважаючи на початок Північної війни та перехід через ці території військ. Однак тепер замок стає жертвою переважно польських загонів, зокрема він був пограбований хоругвами двох магнатів Любомирських із Лабуня та Полонного, якими було забрано 18 діжок солоної риби, а з середини березня й до кінця червня 1703 р. Мощаниця зазнала спустошень від інших польських кінних хоругв [5]. Не виключено, що тоді було зруйновано й цей замок. У 1773 р. орден єзуїтів був заборонений папою римським, а їх маєтності в Польщі, в тому числі і Мощаниця, перейшли на користь Едукаційної комісії.

Література

1. Архив Юго-Западной России. – К., 1886. – Ч. 7. – Т. 1.
2. Атаманенко В. Острозька волость у кінці XVI – першій половині XVII ст. / В. Атаманенко [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&task=view&id=256&Itemid25
3. Атаманенко В. Свідчення про татарські напади на Волинь у Луцьких гродських книгах др. пол. XVI ст. / В. Атаманенко [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&view=article&id=250:-----xvi-&catid=18.
4. Бондарчук Я. Князь Костянтин-Василь Острозький / Я. Бондарчук [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naub.org.ua/?p=637>.
5. Вихованець Т. У Мощаниці був ... замок / Т. Вихованець [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://perspekt.org.ua/news/y-мощаниці-був-...-замок1>.
6. Войтюк О. Фортеці над Горинню XV – XVII ст. / О. Войтюк // [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://duben.ucoz.ru/publ/vojtjuk_o_p_forteci_nad_gorinnju_xv_xvii_st_/21-0-35.
7. Ворончук І. Інвентар маєтків князів Острозьких 1620 року як історико-демографічне джерело / І. Ворончук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки. – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 232–242.
8. Ворончук І. Про коефіцієнт диму на Волині в другій половині XVI – середині XVII ст. / І. Ворончук // Український археографічний щорічник. – 1999. – Вип. 3-4. – С. 212-229.
9. Каша М. Історія дослідження шляхетських замків центральної Волині / М. Каша [електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pobeda.mil.gov.ua/content/nauka/.../171-180.pdf.
10. Литовська метрика. Книга 561: Ревізії українських замків. – К., 2005. – 600 с.
11. Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упор. В. Атаманенко; Редактор Л. Винар. – Острог, 2004. – 384 с.
12. Острозький літописець [електронний ресурс]. – Режим доступу: litopys.org.ua/ostrog/ostrog02.htm.
13. Пура Я. Наш край у назвах / Я. Пура. – Рівне: «Перспектива», 2002. – ч. 4. – 280 с.
14. Степурко Т. Фільваркове господарство Острозької волості в першій половині XVII ст. / Т. Степурко // Актуальні питання історії та культури України. Україна і світ. Збірник матеріалів Четвертої регіональної наукової конференції. – Острог, 2013. – Вип. 3. – С.25-29.
15. Тесленко І. Мошеницькі / І. Тесленко // Енциклопедія історії України. – Київ, 2010. – Т. 7. – С. 96-97.
16. Тесленко І. Острозька волость у 1565-1608 роках: формування території, структура землеволодіння та механізм управління.: Автореф. дис. канд. іст. наук / Тесленко Ігор Анатолійович. – К., 2006.
17. Тесленко І. Парафіяльний поділ та церковне землеволодіння Острозької волості за часів Василя-Костянтина Острозького (1574-1608) / І. Тесленко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки. – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 205 – 211.
18. Хроніка Острозької парафії. [ANNUS DOMINI 1624] / Відчит. Т. Вихованець // Wołanie y Wołynia = Воляння з Волині. – 2009. – Ч. 1 (86). – С. 44-45.
19. Moszczanica // Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1885. – T.VI – S.725 -726.
20. Załęski S. Jezuci w Polsce (w skróceniu) / S. Załęski. – Kraków, 1908.
21. Zbigniew A. Własność ziemiska w województwie wołyńskim w 1570 roku /A. Zbigniew // Przegląd nauk historycznych. – Łódź, 2011. – R. X. – NR 1. – S. 23-70.